

יוסף ודניאל

וְיִהי מִקֵּץ שְׁנָתַיִם יָמִים וּפְרָעָה חָלַם וְהִנֵּה עֹמֵד עַל־הַיָּאָר: ... וַיִּשְׁן וַיַּחְלֵם שְׁנֵית וְהִנֵּה שֶׁבַע שָׂבָלִים עֹלֹת בְּקִנְיָה אֶחָד בְּרִיאֹת וְטֹבוֹת: ... וַיִּיקֶץ פְּרָעָה וְהִנֵּה חֵלוֹם: וַיְהִי בְּבֹקֶר וַתִּפְעֶם רוּחוֹ וַיִּשְׁלַח וַיִּקְרָא אֶת־כְּלִי־חַרְטוּמֵי מִצְרַיִם וְאֶת־כְּלִי־חַכְמֵיהֶּ וַיִּסְפֹּר פְּרָעָה לָהֶם אֶת־חֲלֹמוֹ וַאֲיֹרְפוֹתַי אוֹתָם לַפְּרָעָה: (בראשית מא א-ח).¹

וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל פְּרָעָה חֵלוֹם פְּרָעָה אֶחָד הוּא אֶת אֲשֶׁר הֶאֱלִהִים עֲשֵׂה הַגִּיד לַפְּרָעָה: שֶׁבַע פְּרֹת הַטֹּבֶת שֶׁבַע שָׁנִים הִנֵּה וְשֶׁבַע הַשָּׂבָלִים הַטֹּבֶת שֶׁבַע שָׁנִים הִנֵּה חֵלוֹם אֶחָד הוּא: וְשֶׁבַע הַפְּרוֹת הַרְקוֹת וְהַרְעֵת הַעֲלֹת אַחֲרֵיהֶן שֶׁבַע שָׁנִים הִנֵּה וְשֶׁבַע הַשָּׂבָלִים הַרְקוֹת שְׁדָפוֹת הַקְּדִים יִהְיוּ שֶׁבַע שָׁנֵי רָעָב: הוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֶל פְּרָעָה אֲשֶׁר הֶאֱלִהִים עֲשֵׂה הַרְאֵה אֶת פְּרָעָה: (בראשית מא כה-כח).²

וּבְשָׁנַת שְׁתַּיִם לְמַלְכוּת נְבֻכַדְנֶצַּר חֵלֶם נְבֻכַדְנֶצַּר חֲלֹמוֹת וַתִּתְפַּעֵם רוּחוֹ וַיִּשְׁנֶת וְהִנֵּה עֲלָיו: וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לְקָרָא לְחַרְטוּמִּים וְלֹאֲשָׁפִים וְלִמְכַשְׁפִּים וְלִמְשָׁדִּים לְהַגִּיד לְמֶלֶךְ חֲלֹמֹתוֹ וַיָּבֹאוּ וַיַּעֲמְדוּ לְפָנָי הַמֶּלֶךְ: (דניאל ב א-ב).³

אֲדִין אַרְיוֹךְ בְּהַתְּבַהֲלָה הַנֶּעַל לְדַנְיָאֵל קָדָם מֶלֶכָא וְכֵן אָמַר לֵה דִי הַשְּׂפַחַת גְּבַר מִן בְּנֵי גְלוּתָא דִי יְהוּד דִּי פִּשְׁרָא לְמֶלֶכָא יְהוּדָע: עֵנָה מֶלֶכָא וְאָמַר לְדַנְיָאֵל דִּי שְׁמָה בְּלִטְשָׁאֲצַר הַאִיתְךָ כְּהַל לְהוֹדְעַתְנִי חֲלֵמָא דִּי חֲזִית וּפִשְׁרָה: עֵנָה דַּנְיָאֵל קָדָם מֶלֶכָא וְאָמַר רְזָה דִּי מֶלֶכָא שְׂאֵל לֹא חֲפִימִין אֲשָׁפִין חַרְטוּמִּין גְּזָרִין יְכַלִּין לְהַחְזִיחַ לְמֶלֶכָא: בְּרַם אִיתִי אֱלֵה בְּשִׁמְנָא גְּלָא רְזִין וְהוֹדַע לְמֶלֶכָא נְבוּכַדְנֶצַּר מַה דִּי לְהוּא בְּאַחֲרִית יוֹמָא חֲלֵמָךְ וְחֲזִיוֹ רֹאשְׁךָ עַל מִשְׁכַּבְךָ דְּנָה הוּא: (דניאל ב כה-כח).⁴

אָנָה נְבוּכַדְנֶצַּר שְׁלָה הוּיַת בְּבִיתִי וְרַעְנָן בְּהִיכְלִי: חֵלֶם חֲזִית וַיִּדְחַלְנִי וְהִרְהִרִין עַל מִשְׁכַּבִּי וְחֲזִיוֹ רֹאשִׁי יַבְהַלְנִי: וּמִנֵּי שִׁים טַעַם לְהַנְעִלָה קְדָמִי לְכָל חֲכִימֵי בְּבַל דִּי פִּשְׁר חֲלֵמָא יְהוֹדְעַנִּי: (דניאל ד א-ג).⁵

בראשית רבה פט ה

"וַיְהִי בְּבֹקֶר וַתִּפְעֶם רוּחוֹ" - כֵּן אֵתָה אֹמֵר: "וַתִּפְעֶם רוּחוֹ" וְלֵהֲלֵךְ הוּא אֹמֵר: "וַתִּתְפַּעֵם רוּחוֹ" (דניאל ב א).⁶
 ר' יהודה ורבי נחמיה ורבנן. רבי יהודה אמר: כֵּן, חֵלוֹם יָדַע וּפְתָרוֹנוֹ שֶׁאֵל מִמֶּנּוּ וְלֵהֲלֵךְ (בדניאל) הַחֵלוֹם וּפְתָרוֹנוֹ.⁷ רבי נחמיה אמר: חֵלוֹם הַצֵּלֶם וְחֵלוֹם הַאֵילָן.⁸ ורבנן אמרי: "וַתִּתְפַּעֵם רוּחוֹ" לֵהֲלֵךְ - לִיתֵן גְּדוּלָה

¹ "ואין פותר אותם לפרעה", מדגיש המדרש: ר' יהושע דסיכנין בשם ר' לוי: פותרים היו אותו, אלא שלא היה קולם נכנס באזניו. שבע הפרות הטובות - שבע בנות אתה מוליד, שבע הרעות - שבע בנות אתה קובר. שבע השיבולים הטובות - שבע אפרכיות אתה מכבש, שבע הרעות - שבע אפרכיות מורדות בך" (בראשית רבה פט ו).

² בא יוסף ופותר לפרעה את החלום. וכמו שממשיך המדרש שהבאנו בהערה הקודמת: זהו שכתוב: בְּקֶשׁ לֵץ חֲכָמָה וְאִין וְדַעַת לְנְבוֹן נְקַל: (משלי יד ו). בקש לץ חכמה ואין - אלו חכמי פרעה וחרטומי מצרים. ודעת לנבון נקל - זה יוסף ... וכל כך למה? כדי שיבא יוסף באחרונה ויטול גדולה. אמר הקב"ה: אם יבוא יוסף תחלה ויפתור את החלום אין זה שבחו, יכולין החרטומים שיאמרו לו: אילו שאלת אותנו כבר פתרנו אותו לך, אלא המתין להם עד שנתייעגו והוציאו את רוחו ואחר כך בא יוסף והחזירה".

³ ההקבלה של סיפור החלום של נבוכדנצר עם חלום פרעה, ודניאל פותר החלום עם יוסף היא ברורה לעין. חלומות הרבה יש לנו במקרא, עוד לפני חלום פרעה: אבימלך, יעקב, יוסף, שרי פרעה; וגם לאחריו: גרעון, שלמה, אזכור חלומות בנביאים ובאיוב ועוד. אבל חלום של מלך, עליו אומר המדרש: "וכל הבריות אינן חולמים? אלא חלום של מלך - של כל העולם כולו הוא" (בראשית רבה פט ד), חלום שדורש פתרון, יש לנו שניים בולטים ומקבילים במקרא: חלום פרעה וחלום נבוכדנצר.

⁴ תרגום עפ"י דעת מקרא: "אז הביא ארייך בחיפזון את דניאל לפני המלך, וכן אמר לו: כי מצאתי איש מבני גלות יהודה אשר יודיע למלך את הפתרון: עונה המלך ואומר לדניאל אשר שמו בלשצאר: הישך יכול להודיעני את החלום אשר ראיתי ואת פתרונו? עונה דניאל לפני המלך ואומר: הרז אשר המלך שואל, אין חכמים אשפים חרטומים גוזרים יכולים להגיד למלך: אולם יש אלהים בשמים מגלה רזים והוא הודיע למלך נבוכדנצר את אשר יהיה באחרית הימים. חלומך וחזיונות ראשך על משכבך זה הוא". ההקבלה עם יוסף, וגם ההבדלים הדקים, ברורים למדי. שניהם מדגישים לפני המלך שפתרון החלום האמתי הוא ביד האלהים ולא ביד 'חכמים' למיניהם. שניהם מתמנים לתפקיד בכיר בחצר המלך. שניהם מסייעים בתוקף זה לאחיהם. יש גם לשים לב שהחרטומים שנזכרים בפרשתנו, ואח"כ בעימות של משה עם פרעה בתחילת ספר שמות, נעלמים לאורך כל התנ"ך וחוזרים כאן ואח"כ גם אצל בלשצאר, בנו של נבוכדנצר, בהופעת היד המסתורית (דניאל פרק ה).

⁵ פרעה חולם חלום כפול: חלום הפרות והשיבולים, ואילו נבוכדנצר חולם שני חלומות נפרדים. חלום הצלם, הראשון, הנ"ל, וחלום האילן השני המתואר שני פרקים לאחר החלום הראשון. שוב, נלאים כל חכמי בבל לפתור את החלום ודניאל, שהוא כעת בתפקיד ממלכתי רשמי, יכול היה. ראה שם בהמשך הפרק שתוארו של דניאל הוא: שר החרטומים! פעם נוספת שאנו מוצאים את דניאל פותר חזיונות הוא במשנת בלשצאר, בנו של נבוכדנצר, כאשר מופיעה היד המסתורית שכתבה על קיר הארמון באמצע המשנת: "מְנָא מְנָא תְּקַל וּפְרָסִין"; ואין מי בכל שריו ויועציו של בלשצאר שמפענח כתב זה. ראה הסיפור שם בפרק ה.

⁶ אצל פרעה בפרשתנו כתוב "ותפעם רוחו" ואילו אצל נבוכדנצר כתוב "ותתפעם רוחו", משמע לשון נפעמת יותר.

⁷ ראה הפסוקים בדניאל ב ג-ט, הדיאלוג בין נבוכדנצר וחכמי בבל כשהוא דורש מהם בתחילה לפתור את החלום: "חלום חלמתי ותפעם רוחי לדעת את החלום". הם עונים לו (בתרגום לעברית): "אמור את החלום לעבדיך ואת הפתרון נגיד". הוא כועס עליהם ודורש מהם שיגידו לו את החלום עצמו ששכח: "אם לא תודיעוני את החלום ופתרונו, נתחם תיעשו ... לכן, את החלום ופתרונו

לארבעה.⁹ כאן "ותפעם רוחו" - ליתן גדולה לאחד. "ותתפעם רוחו" - כדי ליתן חיים לארבעה,¹⁰ "ותפעם רוחו" - ליתן חיים לאחד.¹¹ כאן על ידי שהוא סמוך לבוקר - "ותפעם רוחו". ולהלן שהוא בא מבערב - "ותתפעם רוחו". אמר ר' יוחנן: כל חלום שהוא סמוך לבוקר מיד הוא בא.¹²

מדרש תנחומא (בובר) פרשת מקץ סימן ד

"ותפעם רוחו". שהיתה מקשת עליו כפעמון הזה. דבר אחר: "ותפעם רוחו", בנבוכדנצר כתיב: "ותתפעם רוחו" (דניאל ב א), ובפרעה כתיב: "ותפעם רוחו", למה? פרעה היה יודע החלום, ולא היה יודע פתרונו, לפיכך היה מטורף טירוף אחד. אבל נבוכדנצר לא היה יודע את החלום, ולא פתרונו, לפיכך שני טירופין¹³ ... התחיל לדבר עמהם, שנאמר: "ויאמר המלך חלום חלמתי ותתפעם רוחי לדעת את החלום". "וידברו הכשדים למלך ארמית, מלכא לעלמין חיי, אמר חלמא לעבדך ופשריה נחוא" (דניאל ב ג ד). אמר להם נבוכדנצר: יודע אני את החלום, אם אומר אני אותך לך אתם אומרים לי דברים של כזבים, ותאמרו זהו פתרונו. אלא, אמרו את החלום ואני יודע שאתם אומרים לי פתרונו.¹⁴

זוהר כרך א (בראשית) פרשת מקץ, דף קצו עמוד א

ר' חייא אמר: פרעה בעא לנסאה ליה ליוסף ואחליף ליה חלמא. ויוסף בגין דהוה ידע דרגין אסתכל בכל מלה ומלה, ואמר: כך חמיתא כל מלה ומלה כדקא חזי.¹⁵ הדא הוא דכתיב: "ויאמר פרעה אל יוסף אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת אין נבון וחכם כמותך". אחרי הודיע אלהים - אחרי הוית בההיא שעתא דחלמית חלמא תמן הוית שכיח.¹⁶ ובגין כך אמר: "את כל זאת - ידעת חלמא היך הוה וידעת פשריה.¹⁷ א"ר יצחק: אי הכי, יוסף אמר כולא חלמא ופשרא כדניאל, דאמר חלמא ופשריה. א"ל: לאו האי כהאי. יוסף אסתכל מגו מלולא דפרעה, דהוה אמר, בדרגין ידיען, וחמא ליה דקא טעה, וא"ל: לאו הכי הוא בגין דדרגין כסדרן אתיין.¹⁸ אבל דניאל לא אסתכל מגו מלולא דנבוכדנצר כלום, וכולא קאמר ליה חלמא ופשריה.¹⁹

הגידר. הם שמים נפשם בכפם וחוזרים וטוענים, בשנית ובשלישית, שאין אדם בעולם שיכול לומר גם את החלום וגם את פתרונו. והוא חוזר ומאיים עליהם וטוען שהם רק מנסים להרוויח זמן. ראה הדיאלוג הארוך שם.

⁸ ראה הערה 5.

⁹ שבזכות דניאל, עלו לגדולה גם חנניה, מישאל ועזריה שסייעו לו. ראה דניאל ב ז-יח, וכן פסוק מט החותם את הפרק.

¹⁰ שכל הארבעה היו בסכנת חיים. ראה בדניאל שם. טוב, אולי דווקא נקודת זכות לפרעה שלא איים להרוג מי שלא יפתור את חלומותיו.

¹¹ הוא יוסף. אבל באמת, בזכות פתרון חלום פרעה ועלייתו של יוסף לגדולה, ניצלו גם כל אחיו וכל בית יעקב.

¹² דניאל הוא כאמור פותר החלומות המפורסם השני, לצד יוסף. יש דמיון רב בין הסיפור בתחילת פרשתנו ובין דניאל פרקים א-ב, כולל דמותו של אריון שנזכר בדניאל והזכירו לנבוכדנצר, בדומה לשר המשקים שנזכר ביוסף והזכירו לפרעה. יוסף נקרא אבל יש גם הבדלים. יוסף עומד לבד במערכה, בעוד שדניאל מתייעץ עם חנניה מישאל ועזריה (אלה ה"ארבעה" המוזכרים במדרש). ובכל זאת, לפי המדרש, דניאל גדול מיוסף. אצל נבוכדנצר - המלך של דניאל - כתוב ותתפעם רוחו, בעוד שאצל פרעה - המלך של יוסף - כתוב ותפעם רוחו. אצל יוסף היה רק הפתרון, אצל דניאל - גם החלום וגם הפתרון. חלום פרעה היה בבוקר ואילו החלום של נבוכדנצר היה בתחילת הלילה. חלום נבוכדנצר הוא כפול (האילן והצלם) בעוד שחלום פרעה "אחד הוא".

¹³ עד כאן בדומה לבראשית רבה לעיל, רק בדגש רב על שני הטירופים של נבוכדנצר, מה שמסביר את הדיאלוג הקשה בין נבוכדנצר וחכמיו, ראה שוב בדניאל פרק ב.

¹⁴ ובהמשך המדרש שם: "אמר להן נבוכדנצר: מה אני אומר לכם: אמרו לי! ואתם אומרים לי: אמור לנו! כך אתם סבורים שאתם מסיחים עמי עד הצהרים והולכים להם?". בהשוואה עם נבוכדנצר, פרעה זוכר היטב את החלום והתורה טורחת לספר לנו אותו פעמיים: פעם בעת החלום, ופעם בעת שהוא מספר את החלום הכפול ליוסף. וכבר עמדו פרשנים ופותרי חלומות על הבדלי הלשון בין שניהם: מה פרעה חלם ומה הוא מספר שחלם (כסיפור הכפול של אליעזר בפרשת חיי שרה וההבדלים שם). נבוכדנצר נראה כמתעלל בעבדיו. עפ"י המדרש אפשר שהוא כן זכר את החלום ומפחד שאם הוא יאמר להם אותו הם "ילבישו" עליו, בפתרונם, כזבים ולא יתנו לו את הפתרון הנכון. ההשוואה הזו מעלה את האפשרות שיוסף פשוט הקשיב היטב לתיאור של פרעה אחר חלומו ומצא בתיאור זה את קצה הפתרון. הוא אפילו אומר לו: "תשמע חלום לפתור אותו". ראה דבריני [תשמע חלום לפתור אותו](#) בפרשה זו ושם דברי ר' יוחנן: "הכל הולך אחר הפתרון". כך או כך, שוב בולטת גדולתו של דניאל שמצא הן את החלום והן את פתרונו.

¹⁵ פרעה מנסה את יוסף ומחליף את החלום. ויוסף שהיה בקיא במדרגות (ההבנה האנושית או המיסטיקה) הסתכל בכל מילה ומילה שאמר פרעה ואמר: כך ראית כל מילה ומילה כפי שראיתי.

¹⁶ אחרי היית בשעה שחלמתי, שם נמצאת.

¹⁷ ובגין זה אמר פרעה: "את כל זאת" - ידעת החלום איך היה וידעת פשרו (פתרונו).

¹⁸ אמרו לר' יצחק: לא כמו שאתה אומר (שיוסף מצא גם את החלום). אלא, יוסף הסתכל בתוך דברי פרעה שאמר, בדיעת הדרגות והראה לו שהוא טועה ואמר לו: לא כך, אלא כך, משום שהדרגות כסדרן הן באות.

¹⁹ שתי דעות בפירוש הזוהר בפרשתנו. האחת, השנייה בדרשה, בדומה למדרשים לעיל (ולפשוט הפסוקים) שדניאל מצא החלום ופשרו ויוסף רק את הפתרון. והשנייה, הראשונה בדרשה, שפרעה ניסה את יוסף והחליף את החלומות ויוסף מצא הן את החלום בסדר הנכון, ומאן גם את פתרונו. משותף לשתי הדעות האלה, שיוסף ידע לקרוא היטב את מילותיו של פרעה: "אסתכל בכל מלה ומלה", "אסתכל מגו מלולא דפרעה", אולי גם בין המילים ואולי גם בטונציה של המילים. כפי שהערנו לעיל במדרש תנחומא שיוסף הקשיב היטב לתיאור של פרעה אחר חלומו ומצא בתיאור זה את קצה הפתרון. בכך, יש ניסיון להשוות את יוסף לדניאל, או למצער, לא להציג את דניאל כעולה על יוסף.

ר' חיים פלטיאל בראשית מא ח

"ותפעם רוחו". פירש רש"י דגבי נבוכדנצר כתיב: "ותתפעם", דאילו התם שתי פעימות שכחת החלום והעלמת הפתרון. ואם תאמר: למה נשכח החלום מנבוכדנצר? די היה בהעלמת הפתרון לבדו כמו בכאן גבי פרעה! ויש לומר: לולא לא נשכח החלום לא היה מאמין דניאל בפתרון, שלא היה עומד להיות לאלתר. אבל כששכח החלום והזכירו דניאל, האמינו אף מן הפתרון. אבל כאן, יוסף לא היה צריך לכך, שהיה החלום קרוב לבוא, כדכתיב: "ועל השנות החלום אל פרעה פִּעְמִים כִּי נָכוֹן הַדָּבָר מֵעַם הָאֱלֹהִים וּמִמָּהָר הָאֱלֹהִים לַעֲשׂוֹתוֹ" (בראשית מא לב). בפירוש הר' יוסף כהן זצ"ל.²⁰

בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשת ויחי פרשה צז סימן ח

"יהודה אתה יודוך אחיך", לפי שהודית יודו לך אחיך בעולם הזה ובעולם הבא ... ולפי שזכה יהודה והציל לתמר ולשני בניה מן המיתה, והציל את יוסף מן המיתה, שנאמר: "ויאמר יהודה אל אחיו מה בצע כי נהרוג את אחינו" (בראשית לו כו), והציל לפרץ וזרח וכבר נשתלמה צורתן במעי אמן תמר, שהיה לה שלושה חדשים מעוברת ... לפיכך הציל הקב"ה מזרעו ארבעה: אחד מן הבור, ושלושה מן האש. דניאל כנגד יוסף, חנניה מישאל ועזריה כנגד פרץ וזרח ותמר, שנאמר: "הוציאוה ותישרף" (בראשית לח כד).²¹

בראשית רבה לט יב, פרשת לך לך²²

"ונברכו בך כל משפחות האדמה" {בראשית יב ג} - הגשמים בזכותך, הטללים בזכותך, זהו שכתוב: "ויודע הדבר למרדכי ויגד לאסתר המלכה" (אסתר ב כב) ... ר' יהודה אומר: "מזקנים אתבונן כי פקודיך נצרת" (תהלים קיט ק) - אמר: יעקב בירך את פרעה, שנאמר: "ויברך יעקב את פרעה" (בראשית מז ז), יוסף גילה לו,²³ דניאל גילה לנבוכדנצר, אף אני כן: "ויגד לאסתר המלכה" (אסתר ב כב).²⁴

ר' נחמיה אומר: אמר הקב"ה לאברהם אבינו: "ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך" - אם תאמר שיהיו עשירים, הרי עשירים הם יותר ממנו. אלא לשאלה, כשהם נכנסין לצרה, הם נשאלים לנו ואנו מגלין להם.²⁵

²⁰ ר' חיים פלטיאל (צרפת מאה 13, תלמיד-חבר של המהר"ם מרוטנבורג) מביא פירוש של הרב יוסף כהן (?) שמדגיש את ההבדל בין חלום פרעה שעומד להתקיים מיד, לפיכך לא היה צריך יוסף להרשים את פרעה במציאת החלום, ומספיקה היה מציאת פתרונו, לשם מימושו המיידי. בעוד שאצל נבוכדנצר היה החלום ופתרונו לעתיד הרחוק ולא בימיו (ראה בפרט דניאל ב לו-מד), לפיכך צריך היה דניאל להרשים את נבוכדנצר לא רק בפתרון החלום כי אם גם בהגדת החלום עצמו. ראה פירושו שם בהמשך דברין שמסביר מדוע נבוכדנצר כעס ואיים להרוג את כל חכמי בבל, בעוד שפרעה היה מתון יותר (משום שחכמי בבל יעצו לו להרוג את חכמי ישראל שהיו מבינים באורים ובתומים). נראה שאפשר להציג דעה הפוכה. יוסף שם נפשו בכפו וניבא על דבר מידי שניתן לברור או להכחשה בזמן קצר, בעוד שדניאל מתנבא לזמן ארוך בבחינת נבואה שקשה להכחשה. מה גם שהוא מביטח לנבוכדנצר שנפילת בבל לא תהיה בשנים, אכן הפך דניאל למקור לנבואות רבות על קץ הימים שלא התגשמו).

²¹ יהודה ויוסף הם שני האחים הדומיננטים, בספר בראשית ולדורות, לטוב ולמוטב. יוסף עולה לגדולה, בעקיפין, בזכות יהודה. בשכר זה יוצאת מזרעו דמות מקבילה ליוסף, הוא דניאל. לדמות זו מתחברת השלשה: חנניה מישאל ועזריה, שהם כנגד פרץ, זרח ותמר שגם הם נצלו בזכות יהודה "שהודה ולא בוש" (סוטה ז ע"ב). שלשה זו הם מצאצאי פרץ, "מזרע המלוכה" (דניאל א ג), שנזרקו לכבשן האש (דניאל פרק ג) בדומה לתמר שכמעט והוצאה לשריפה. ראה דרשה אחרת שם בבראשית רבה צח על "אתה יודוך אחיך - אמר רבי שמעון בן יוחאי: יהיו כל אחיך נקראין על שמך. אין אדם אומר: ראובני אני, שמעוני אני, אלא: יהודי אני. אמר רבי יהודה בר סימון: משל למלך שהיו לו שנים עשר בנים והיה שם אחד והיה חביב עליו יותר מכולם, ונתן לו חלק בפני עצמו וחלק עם אחיו". דניאל הוא התשלום ליוסף, אבל עולה עליו משום שהוא מיהודה. אולי לא בכדי גילה את החלום וגם את פתרונו. פתר שני חלומות: חלום הצלם וחלום האילן, שירת שני מלכים: נבוכדנצר ובלשאצר בנו (שים לב לשמו של דניאל בארמית, בלשאצר) ופתר את הכתב המסתורי: "מנא מנא תקל ופרסיך".

²² אנחנו עוברים מהסיפור האישי של יוסף ודניאל, וגם מהעימות הרחב יותר, אבל עדיין פנימי בתוך עם ישראל, של יהודה ויוסף, לראייה ריבה יותר של יחסי העם היהודי, בעיקר בתפוצותיו ובגולה, תחת שלטון של גויים, עם השלטון, עם המעצמות. את חלומותיו.

²³ ראה הפסוק המלא שם: "ויודע הדבר למרדכי ויגד לאסתר המלכה ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי". היינו שהקב"ה גילה למרדכי את מזימת בגתן ותרש וכך ניצל אחשוורוש. מדרש זה מוסיף את מרדכי לקבוצת יוסף ודניאל (שבט בנימין מצטרף ליהודה ויוסף) וגם שם יש בסוף חלום או לפחות "נדדה שנת המלך". בכך אנחנו גולשים למגילת אסתר, שמתרחשת גם היא באיזור בבל-פרס. ראה הרחבת העניין במדרש בראשית רבתי פרשת מקץ מא לג, בקשר ברור לפרשתנו. הכל מתחיל מיוסף: "ועתה ירא פרעה וגו'. א"ר ירמיה: הדבר הזה דרש מרדכי והגיד לאסתר עצת בגתן ותרש. אמר מרדכי: מזקנים אתבונן (תהלים קיט ק), יוסף לא גילה לפרעה מה יעשה וינצל? דניאל לא הגיד לנבוכדנצר מה יעשה וינצל? ... אף אני אגיד לאסתר ... ומה ראו להשיא עצה לרשעים להינצל? לא עשו אלא לטובתן של ישראל. יוסף היה יודע שעתידין אביו ואחיו לירד למצרים, וכדי שיסבירו להם המצרים פנים, נתן להם עצה לינצל כדי שיגמלו חסד עם אחיו בשבילו. דניאל, לפי שהיה רואה גלות ישראל שהגלו לבלב אחר חרבן בית המקדש, שירחם על ישראל. שהיה יודע שבסוף אותו רשע לא יוכל לסבול ותחול המכה עליו ... מרדכי אמר: הרי הצדקת הזאת נכנסה בידו של זה, אגיד לה כדי שתגיד לו כדי שתהא גאולת חן לפניו". על נושא זה אנו צריכים להרחיב בפורים ובמגילת אסתר ולא נוכל להאריך כאן. ראה כמקדמה אסתר רבה ט ב. וכאן רק נעיר, בהקשר יוסף ודניאל, שמרדכי הוא משבט בנימין הקרוב ליוסף, אבל מכונה במגילה "איש יהודי". ראה דברינו [יהודה, יוסף ובנימין](#) בפרשת ויגש.

²⁵ ר' נחמיה פותח את היריעה הרחבה של יחסי עם ישראל והגויים בצילם הוא חי (איכה ד כ). עם ישראל לא מנסה להתחרות בכוחם, עושרם ועוצמתם החומרית של הגויים (ראה כל המדרשים שיעקב אומר לעשו: "טול אתה העולם הזה, ואני אטול עולם הבא",

במדבר רבה ב יז, פרשת במדבר

"והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא ייספר" (הושע ב א). נמשלו ישראל בחול והאומות בסיד, שנאמר: "והיו עמים משרפות שיד" (ישעיה לג יב). אם אין אתה נותן חול בסיד, אין לו עמידה. כך, אם אין ישראל, אין האומות יכולים לעמוד. כך אתה מוצא: אילולי יוסף, היו מצריים אובדים ברעב. וכן, אילולי דניאל, היו חכימי בבל אובדים.²⁶

איכה רבה פרשה ג סימן צ

"צוד צדוני כצפור אויבי חנם". (איכה ג נב-נד).²⁷ "צמתו בבור חיי" - זה יוסף, זה ירמיה, זה דניאל. "צפו מים על ראשי" - אלו האומות שכתוב בהם: "הוי המון עמים רבים פהמות ימים יקמיון וישאון לאמים פשאון מים פבירים ושאון" (ישעיהו יז יב).²⁸

בראשית רבה צו ה²⁹

"מפני מה בקש יעקב אבינו שלא יקבר במצרים? שלא יעשו אותו עבודת כוכבים. שכשם שנפרעין מן העובד כך נפרעין מן הנעבד, דכתיב: "ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים". וכן אתה מוצא בדניאל, כיון שפטר את חלומו של נבוכדנצר, מה כתוב? "באדין מלכא נבוכדנצר נפל על אפוהי ולדניאל סגיד ומנחה וניחוחין אמר לנסכא ליה" (דניאל ב ו). אבל דניאל לא קיבל. למה? שכשם שנפרעים מעובדי עבודת כוכבים כך נפרעים הימנה.³⁰

רשב"ם בראשית פרק א פסוק ה

"ויקרא אלהים לאור יום" - תמה על עצמך, לפי הפשט למה הוצרך הקב"ה לקרוא לאור בשעת יצירתו יום? אלא כך כתב משה רבינו: כל מקום שאנו רואים בדברי המקום יום ולילה, כגון: "יום ולילה לא ישבותו", הוא האור והחשך שנברא ביום ראשון ... וכן כל ויקרא אלהים הכתובים בפרשה זו. וכן "ויקרא משה להושע בן נון יהושע", האמור למעלה "למטה אפרים הושע בן נון", הוא אותו שקרא משה יהושע בן נון, שמינהו קודם לכן

למרות ברכתו הארצית של יצחק ליעקב). אז מה נותר בכל זאת לעם ישראל, ליעקב, בעולם הזה ותחת חסות המעצמות? להיות להם ליועץ סתרים, ללחוש על אוזן השלטון. ובהקשר זה, יוסף, דניאל ומרדכי הם האבטיפוס. ראה פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית יב ג, פרשת לך שבועם מחבר בין שיטת ר' יהודה ור' נחמיה לדרשה אחת: "ואברכה מברכך ומקללך אאור ונברכו בך כל משפחות האדמה - הגשמים בזכותך והטללים בזכותך. כל משפחות האדמה ובזרעך. יעקב בירך את פרעה ... וכתב נחשתי ויברכני ה' בגללך (שם ל כז), ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף (שם לט ה), דניאל לנבוכדנצר גילה הסוד, מרדכי הציל את אחשוורוש ... הוי: זרעך. ועד היום הזה, ישראל אין להם שדות וכרמים, והם מתפללים בכל יום, ותן טל ומטר לברכה על פני האדמה, הוי אומר: ובזרעך". ראה המשך דבריו בבראשית כבי ח, בהבטחה החוזרת לאברהם, אחרי העקדה: "והתברכו בזרעך כל גוי הארץ".

²⁶ זו אולי ההצהרה עם הביטחון העצמי הכי גבוה של היהודים. בלי העצות והתחבולות שעם ישראל מגלה בחוכמתו, הגויים אובדים! החול הכמותי והעצמאי של הושע (בעקבות ההבטחות לאבות, בראשית כב יז, לב יג, ראה גם מלכים א ד כ בימי שלמה), הופך לחול איכותי שהוא דבק המחזיק את סיד הגויים. הצהרות אולי צנועות יותר מצאנו בבראשית רבה פט ו: "להודיעך שכל אומה ואומה שהיא עומדת בעולם, מעמדת לה ה' חכמים שימשו אותה". והמשך שם כמובן על יוסף שהושיע את מצרים. ראה גם הקילוס שיש לעם ישראל מן האומות, בגין העצות הטובות, ילקוט שמעוני שיר השירים רמז תתקצב: "ראוה בנות ויאשרוה, אלו השבטים, שנאמר: והקול נשמע בית פרעה. מלכות ופלגשים ויהללוה, זה יוסף, שנאמר: ויאמר פרעה הנמצא כזה וגו' ... אמר רבי שמעון בן חלפתא כשהמטרונא מתקלסת מקרוביה או משכניה אין לה כבוד, ואימתי הוא כבוד כשהיא מתקלסת מצרותיה, וכן הוא אומר: ברוך תהיה מכל העמים, כגון פרעה ליוסף, בלעם ליעקב, לבן לרביקה, נבוכדנצר לדניאל". זהו ייעוד עם ישראל? ודגם זה מתחיל לא מדניאל ומרדכי בגלות בית ראשון, ולא מיהודי החצר המפורסמים לאורך ההיסטוריה, אלא בפרשתנו, בגלות מצרים של בית יעקב. ובעצם עוד לפני כן, מהברכה לאברהם: "ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך", שהפכה במרוצת השנים והדרשנים מברכת הארץ והזרע בארץ, לברכת עם ישראל בגלויותיו השונות.

²⁷ ראה שלושת הפסוקים שם המתחילים באות צד": "צוד צדוני כצפור איבי חנם: צמתו בבור חיי וידו אבן בי: צפו מים על ראשי אמתית נגזרת".

²⁸ ובאות ק"ף הצמודה שם: "קראתי שמך ה' מבור תחתיות - זה יוסף, זה ירמיה, זה דניאל". ובמדרש בראשית רבתי פרשת וישב: "וישליכו אותו הבורה. הדא הוא דכתיב: וידו אבן בי (איכה ג נג), זה היה דניאל וירמיה ויוסף". בא ירמיהו ונכנס בין יוסף ודניאל, בא גם הנביא ישעיהו, ובא מדרש ארץ ישראל איכה רבה וטופחים על פניהם של המדרשים הקודמים. כל הקיום בגלות, גם של יהודי חצר שעלו לרגע לגדולה, הוא זמני וסופו בבור. ויוכיח יוסף שאחריו קם "מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף" והחל השעבוד הנורא של מצרים. נראה שגם ההיסטוריה הכללית תוכיח שכל גדולה והצלחה זמנית בגולה, המשכה לא היה סוגה בשושנים. יוסף ודניאל ומרדכי, אינם בהכרח דגם להישען עליו לדורות. "לא בכל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא", אמרו חכמים בגמרא מגילה (דף ז עמוד ב), בהקשר לשכרון בסעודת פורים. ובימינו שגור הביטוי: לא כל יום פורים. לא תמיד ימצאו יוסף ודניאל פעמים רבות, נמצא את ירמיהו.

"אמרו חכמים במסכת מגילה.

²⁹ לקראת סוף דברינו, אנחנו מבקשים לחזור ליוסף ודניאל המקוריים בתנ"ך.

³⁰ המדרש משווה את דניאל עם יעקב אבינו לעניין האלהה של בני אדם. יעקב שגרם להפסקת הרעב במצרים (בראשית רבה סוף פרשה פט) ודניאל שפטר את חלומותיו של נבוכדנצר. גם את יוסף ניסו המצרים להפוך לאלוהים כאשר טמנו את גופתו החנוטה בארון ברזל ושקעו אותו בנילוס. ראה תוספתא סוטה פרק ד הלכה ו שסרח בת אשר מגלה למשה היכן קבור יוסף.

משרתו בביתו.³¹ שכן דרך המלכים הממנים אנשים על ביתם לחדש להם שם. כמו שנאמר: "ויקרא פרעה שם יוסף צפנת פענח", "ויקרא לדניאל בלטשצר וגוי".³²

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: ראה קריאת התיגר של הנביא חבקוק על המוטיב של הרשע המכתיר את הצדיק בהקשר לנושא שלנו. מדרש תהלים (שוחר טוב; בובר) מזמור צ: בא חבקוק אמר ליה מה אתה מבקש, אמר ליה מה שאמרתי לפניך בשגגה, כשראה חנניה מישאל ועזריה מושלכים לכבשן האש והן נמלטין, וראה את חנניה בן תרדיון וחביריו נשרפין על התורה ואינן נמלטין, מיד קרא תגר, אמר לפניו רבון העולמים אלו צדיקים ואלו צדיקים, אלו טהורין ואלו טהורין, אלו קדושים ואלו קדושים, אלו ניצולין ואלו לא ניצולין. "על כן תפוג תורה ולא יצא לנצח משפט כי רשע מכתיר את הצדיק על כן יצא משפט מעקל" (חבקוק א ד), אלא: נבוכדנצר ערל וטמא, דניאל קדוש וטהור, והוא מלביש לצדקיהו שהוא רשע ... ומלביש לדניאל ארגוונא. פרעה ערל וטמא ויוסף טהור וקדוש, וממליך את יוסף ומלביש אותו בגדי שש, ומשים רביד הזהב על צוארו. אחשוורוש ערל וטמא, ומרדכי קדוש וטהור, והוא ממליך את מרדכי ומלביש אותו ומכתירו, שנאמר: ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות (אסתר ח טו) - כי רשע מכתיר את הצדיק על כן יצא משפט מעוקל. אותה שעה נגלה עליו ואמר לו: אחרי אתה קורא תגר? לא כך כתוב: "אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא" (דברים לב ד). באותה שעה התחיל ואמר בשגגה אמרתי, שנאמר: תפלה לחבקוק הנביא על שגיונות (חבקוק ג א).

³¹ רשב"ם מתעכב על הנקודה שיהושע נקרא יהושע במקומות רבים בתורה, הרבה לפני שמשו מסב את שמו מהושע ליהושע בתחילת פרשת שלח לך. ראה למל במלחמת עמלק בסוף פרשת בשלח. תשובתו היא: שהפסוק "ויקרא משה להושע בן נון יהושע", לא אירע שם, בשליחות המרגלים, אלא הרבה לפני כן, כאשר משה ממנה אותו למשרתו ונותן לו שם חדש.

³² ראה דבריו המשלימים בתחילת פרשת שלח לך: "ויקרא משה להושע בן נון יהושע - לא עתה קרא אותו כן, שהרי כבר קודם לכן נקרא יהושע. אלא כך פירושו: הושע בן נון שאמרנו למעלה, שנקרא כן בבית אביו, הוא אותו שקרא משה: יהושע, כשנעשה משרתו והפקידו על ביתו. שכן היה מנהגם, כמו: "ויקרא פרעה שם יוסף צפנת פענח", ויקרא לדניאל בלשצר, דהוא שמה בלשצר כשם אלהיה". אותנו מעניינים יוסף ודניאל, שכחלק מעלייתם לגדולה גם ניתן להם שם חדש ע"י מטיבם: פרעה ונבוכדנצר. ובמקרה של נבוכדנצר, השם הוא שם של אליל בבלי. (ומרדכי - מורדוך, ואסתר - אשתר). ראה הפסוק המלא שרשב"ם מכוון אליו בדניאל ד ה, דברי נבוכדנצר: "דניאל די שמה בלשצר קשם אלהי ודי רוח אלהין קדישין בה". פרעה אמנם קורא ליוסף בשם "צפנת פענח", היינו, מפענח הצפונות, אבל גם הוא מאהיל אותו כשהוא אומר, בראשית מא לח: "ויאמר פרעה אל עבדיו הנמצא כזה איש אשר רוח אלהים בו". אבל בניגוד למרדכי ואסתר, המקרא ממשיך לקרוא ליוסף, יוסף, לדניאל, פעמים דניאל ופעמים בלשצר. ואולי גם זה מנפלאות הזמן שעושה את שלו ששמות מגוירים ונכנסים אחר כבוד לשפה העברית ומורשתה.